

UNA CARRERA D'OBSTACLES

QUATRE PIONERES EN EL CAMP DE LA PSICOLOGIA

ANNETTE MÜLBERGER

Una carrera científica normalment és una carrera d'obstacles, però en el cas de ser una dona s'hi afeixen problemes i mecanismes d'exclusió específics. Per tal de conèixer les estratègies aplicades per superar alguns obstacles, al present article revisem les biografies de quatre psicòlogues que, entre 1890 i 1940, van intentar obtenir una formació acadèmica i van aconseguir fer una contribució important a la ciència psicològica.

Paraules clau: psicòlogues, història, Mary W. Calkins, Anna Freud, Beatrice Edgell, Mercedes Rodrigo.

Les dones científiques que volien fer carrera acadèmica generalment van haver de superar almenys tres obstacles (Valentine, 2005; Russo i O'Connell, 1980). En primer lloc, barreres culturals que els mostraven que estudiar a la universitat no era el que s'esperava socialment d'elles. En segon lloc, un cop entraven a les aules universitàries, es veien subjectes a desconfiança. En aquest sentit, notaven el rept que representava desmentir la creença, molt comuna, que com a dones eren incapaces de fer un treball intel·lectual intensiu i de qualitat. Finalment, un cop havien aconseguit aquesta fita –sovint després d'un esforç considerable–, encara havien d'enfrontar-se a impediments estructurals que les discriminaven en la cerca d'oportunitats laborals. Especialment en el cas d'haver decidit casar-se, la dona tenia més dificultats d'accedir a una posició universitària de cert prestigi que li permetés dur a terme publicacions, recerca i docència.

Tenint en compte els impediments exposats, no és tan estrany el fet que hagin estat poques les dones que van fer carrera científica. Per aquest motiu, val la pena destacar les seves trajectòries com a pioneres. A grans trets, al segle XIX les barreres gairebé impedièren del tot l'accés a les dones com a estudiants registrats. Durant la primera meitat del segle XX algunes ho van aconseguir (Bohan, 1992), però no va ser fins als anys setanta

que van poder disposar de condicions més paritàries respecte a oportunitats i estatus (respecte a la segona generació de psicòlogues nord-americanes, vegeu Johnston i Johnson, 2008).

Seguidament, presentaré les trajectòries d'algunes pioneres en el camp de la psicologia, una disciplina relativament jove que va començar a establir-se a la segona meitat del segle XIX. Al llarg de les primeres dècades, encara era institucionalment molt fràgil, caracteritzada històricament per una obsessió pel mètode per tal de reivindicar el seu estatus científic davant d'altres ciències naturals com la física o la química.

«AL SEGLE XIX LES BARRERES GAIREBÉ IMPEDIEN DEL TOT L'ACCÉS A LES DONES COM A ESTUDIANTS REGISTRATS. NO VA SER FINS ALS ANYS SETANTA DEL SEGLE XX QUE VAN PODER DISPOSAR DE CONDICIONS MÉS PARITÀRIES RESPECTE A OPORTUNITATS I ESTATUS»

■ CALKINS: UNA DOCTORA SENSE TÍTOL

Una primera dona que destaca com a pionera al camp de la psicologia és la nord-americana Mary Whiton Calkins (1863-1930). Calkins era la primogènita d'una família amb cinc fills, a la qual es va trobar molt lligada al llarg de la seva vida. Els pares la van animar i la van ajudar a obtenir una sòlida formació universitària gràcies als primers *colleges* ("universitats") per a dones als Estats Units. Al llarg de la seva carrera va ser capaç d'estudiar filosofia i d'especialitzar-se en psicologia experimental (Furumoto, 1980).

Davant el dilema d'haver d'escollir entre carrera i família, Mary Calkins va decidir quedar-se soltera i de-

© Archives of the History of American Psychology

Mary Whiton va crear un dels primers laboratoris psicològics i va elaborar l'anomenada «ciència del jo», una teoria que s'oposava a la més respectada en aquells temps: la teoria conductista. A l'esquerra Calkins amb diversos col·legues americans a Cambridge (Massachusetts), el 1919.

dicar les seves forces a contribuir a la ciència. D'aquesta manera va iniciar la seva tesi doctoral sota la direcció d'Hugo Münsterberg a la Universitat de Harvard. El 1895 va defensar amb èxit la seva tesi sobre aprenentatge de paraules associades (*paired-associate learning*). El seu director de tesi va quedar impressionat per la seva capacitat de treball i la seva ment brillant. Davant les autoritats acadèmiques va declarar que Calkins era la millor de tots els doctorands que havia tingut i que segurament seria la millor experta en psicologia del país. Però ni les observacions positives del seu director ni l'aval de la comissió d'examinació van poder evitar que –pel fet de ser dona– la universitat no li concedís el títol.

Quan uns anys més tard Münsterberg li va aconseguir un títol d'una altra universitat (Radcliffe), Calkins va agrair l'oferta però la va rebutjar. Si havia aconseguit amb els requisits formals per a un títol de Harvard, per què s'havia de conformar amb un títol de Radcliffe? Tota la seva vida havia lluitat en contra de la distinció entre sexes en l'educació. Segons ella, era com receptar una dieta diferent a homes i a dones: «Us semblaria adient un règim dietari de dolços per a les dones i de carn per als homes? De la mateixa manera que el cos, també la ment humana necessita una mica de tot per poder créixer i desenvolupar-se.» Calkins va ser

**«NI LES OBSERVACIONS
POSITIVES DEL SEU
DIRECTOR NI L'AVAL DE LA
COMISSIÓ D'EXAMINACIÓ
VAN PODER EVITAR QUE
–PEL FET DE SER DONA–
LA UNIVERSITAT NO
CONCEDÍS EL TÍTOL DE
DOCTORA A MARY WHITON
CALKINS»**

una dona valenta que va denunciar el que li semblava injust en un temps en què la majoria acceptava les normes que diferenciaven els rols socials d'homes i dones.

Mary Calkins va treballar la resta de la seva vida com a professora al Wellesley College, on va establir un dels primers laboratoris psicològics (Wilson, 2003), una institució que va permetre que les noies obtinguessin una formació experimental. A banda de la seva tasca docent, va arribar a publicar un gran nombre de treballs (quatre llibres i uns cent articles) en els quals va desenvolupar una teoria psicològica pròpia entesa com a «ciència del jo», totalment oposada a la psicologia conductista llavors en voga.

Tot i que no va obtenir mai el seu títol oficial de doctora de Harvard i la seva tasca professional va quedar limitada al marc d'un petit *college* femení, al llarg de la seva carrera va aconseguir un reconeixement nacional i internacional per la seva contribució científica. D'aquesta manera, per exemple, al 1905 va ser nomenada presidenta de l'Associació Americana de Psicologia (APA).

■ EDGELL: LA DOCTORANDA ESTRANGERA

Una altra dona que sí que va rebre el títol de doctora en psicologia va ser l'anglesa Beatrice Edgell (1871-1948).

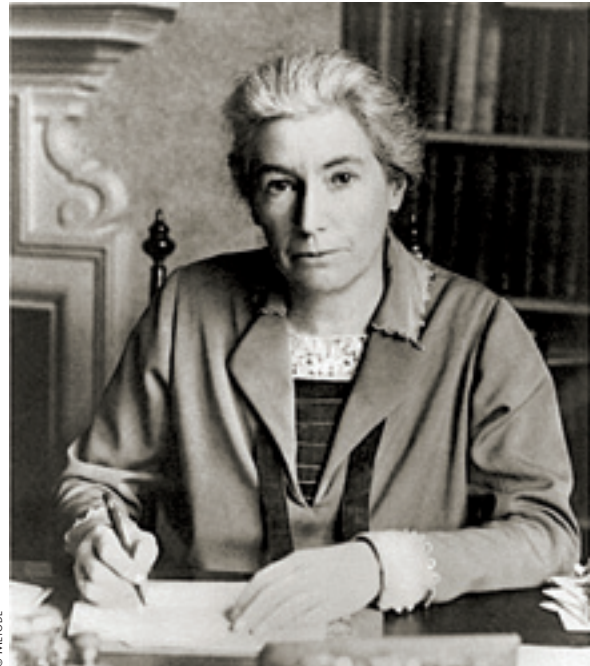
© Archives of the History of American Psychology

Es tracta d'un altre cas en què, com Calkins, va rebre suport familiar per fer els seus estudis i va decidir no casar-se. Encara que deu anys més jove que Calkins, també va tenir dificultats per trobar una universitat on admetessin dones. Finalment, Edgell va tenir sort a Galles, on va poder anar a l'Aberystwyth College. Tot i que espacialment separats, en aquest centre tant dones com homes podien cursar estudis universitaris. Al 1894 es va graduar en ciències mentals i morals (Valentine, 2005).

Continuar amb la seva carrera i fer el doctorat no era fàcil. Edgell va decidir anar-se'n a Alemanya per cursar el postgrau a la Universitat de Würzburg. No s'hi podia inscriure però sí assistir a classes amb el psicòleg Oswald Külpe. Al 1901, amb la defensa oral, va concloure amb èxit el seu treball i es va convertir en la primera dona que es graduava a la Universitat de Würzburg i, a la vegada, en la primera anglesa amb un doctorat en psicologia.

Edgell va tenir sort perquè, de fet, a Alemanya les dones tampoc no eren acceptades a les aules universitàries. Eren necessaris permisos especials del ministeri regional. Però sembla que admetien abans dones estrangeres que després tornarien al seu país que alemanyes que després voldrien seguir la seva carrera a les universitats locals. També l'educació secundària a Anglaterra va proporcionar a Edgell una formació més completa del que era habitual a Alemanya.

En tornar a Anglaterra amb un prestigiós títol de doctorat d'una universitat alemanya, Edgell va poder establir un laboratori psicològic en una universitat femenina, el Bedford College. Va començar amb pocs mitjans i amb ajut dels que dirigien laboratoris de fisiologia, però amb paciència i tenacitat va poder organitzar un lloc productiu en recerca psicològica. El 1927 va rebre el títol de professora de psicologia, un

© MÈTODE

Després de doctorar-se a Alemanya, Beatrice Edgell va establir un laboratori psicològic en una universitat femenina i el 1927 es va convertir en la primera dona a Anglaterra que va rebre el títol de professora de psicologia, el que a Espanya equivaldria a una càtedra.

«EL 1901, BEATRICE EDGELL ES VA CONVERTIR EN LA PRIMERA DONA QUE ES GRADUAVA A LA UNIVERSITAT DE WÜRZBURG I, A LA VEGADA, EN LA PRIMERA ANGLESA AMB UN DOCTORAT EN PSICOLOGIA»

interglobe.es

editing and translation services

www.interglobe.es

info@interglobe.es

títol que a Espanya equivaldria a una càtedra. Va ser la primera dona amb aquest títol (almenys a Anglaterra). Va poder treballar a la universitat de manera molt productiva, formant deixebles i publicant llibres i articles. Un dels seus llibres més coneguts és un curs introductor a la psicologia en el qual té en compte les actituds emocionals i l'aplicació del coneixement psicològic a situacions de la vida real (Valentine, 2005).

■ ANNA FREUD: A L'OMBRA DEL PARE

Una de les dones pioneres en el camp de la psicoanàlisi va ser Anna Freud (1895-1982), la filla més jove del famós psiquiatre Sigmund Freud. Anna va començar els seus estudis a Viena, on entre 1915 i 1920 va treballar com a mestra de primària. A la vegada va rebre una formació i preparació psicoanalítica sota la direcció del seu pare. El 1922 va ingressar formalment al cercle professional com a nou membre de l'Associació Psicoanalítica de Viena.

Descrita com una dona amb molta energia, quan el seu pare va començar a patir problemes de salut a causa d'un càncer al paladar, va gestionar els seus negocis i les seves responsabilitats. La seva experiència com a mestra va fer que Anna Freud aviat combinés l'interès pels mètodes psicoanalítics amb qüestions pedagògiques. Al 1927, amb la publicació de la seva obra sobre psicoanàlisi per a nens, es va convertir en l'analista més reconeguda de Viena en aquesta especialitat.

Al mateix temps va començar el conflicte entre la seva posició i la de la psicoanalista Melanie Klein. Anna postulava una aparició més tardana del super-jo en el nen, que es trobaria molt influït per l'estimulació ambiental. Mentre que Klein no distingia entre la dinàmica psíquica infantil i adulta i psicoanalitzava el joc dels nens petits, Anna Freud mantenia una distinció molt clara i exigia la capacitat del llenguatge com a condició necessària per dur a terme una anàlisi (Volkman i Lück, 2002).

El conflicte es va agreujar en el moment en què la família Freud es va veure obligada a exiliar-se de Viena per anar a Londres a causa de la invasió nazi a Àustria el 1938. Després de la mort del seu pare, Anna Freud va gestionar i defensar el seu llegat. Va viure uns anys dolorosos de guerra immersa en intenses confrontacions amb el grup que feia costat a Klein. Durant aquells anys es va ocupar sobretot dels nens

abandonats i traumatitzats. Conjuntament amb la seva amiga Dorothy Burlingham, va organitzar primer una escola bressol i després una clínica a Hampstead per atendre els nens i les seves famílies, a més de formar psicoanalistes.

Un cop acabada la Segona Guerra Mundial, també va tornar la pau al món dels psicoanalistes a Londres amb l'aprovació oficial de dos itineraris d'especialització reconeguts (la línia de Klein i la d'Anna). Al llarg de la seva vida va rebre diversos reconeixements per la seva tasca científica, com ara el títol de doctor *honoris causa* per part de la Universitat de Clark (als Estats Units).

■ RODRIGO: DIRECTORA EN TEMPS DE GUERRA

Una altra psicòloga de la mateixa generació que Anna Freud va ser Mercedes Rodrigo Bellido (1891-1982), la qual es va formar com a mestra a Madrid. Interessada per la nova psicopedagogia, va anar visitant diverses institucions de dins i fora del país just abans de la Primera Guerra Mundial. Un cop acabada la guerra va tornar a marxar per treballar amb Édouard Claparède a l'Institut J. J. Rousseau de Ginebra. Al 1923 va tornar a Espanya com a experta en educació especial i amb un diploma en psicologia. Tot seguit es va ocupar de la formació de mestres.

Un cop es va crear l'Institut de Reeducació Professional d'Invàlids del Treball, Mercedes es va fer càrrec de la secció d'orientació professional i es va convertir en pionera en el camp de la psicotècnia i la mesura a través de tests psicològics. Per aquesta raó, José Germain li demanaria poc després la col·laboració a l'Institut Nacional de Psicotècnia, creat el 1928. Durant la seva tasca docent a l'Institut va entrenar i tutelar tota una generació de psicòlegs del país. A la vegada, des de 1931, es va ocupar de la infància problemàtica com a psicòloga en el Tribunal Tutelar de Menors, un fet que la va portar a promocionar la higiene mental infantil.

En el moment que va començar la Guerra Civil el director va decidir marxar a l'estranger i la va deixar al capdavant de la institució al llarg dels anys de conflicte bèl·lic. Rodrigo es va ocupar, sobretot, de l'organització de l'evacuació infantil de Madrid, una ciutat assetjada i blanc constant dels bombardejos. Tot i que els altres van anar marxant, ella s'hi va quedar per dirigir diverses institucions de reeducació per a joves delinqüents.

**«DESCRITA COM UNA DONA
AMB MOLTA ENERGIA, QUAN
EL SEU PARE VA COMENÇAR
A PATIR PROBLEMES DE
SALUT A CAUSA D'UN
CÀNCER AL PALADAR, ANNA
FREUD VA GESTIONAR ELS
SEUS NEGOCIS I LES SEVES
RESPONSABILITATS»**

Anna Freud va mantenir durant anys un enfrontament directe amb la psicoanalista Melanie Klein. Aquesta disputa tan sols finalitzà quan es va reconèixer de manera oficial que ambdós estudis tenien validesa acadèmica.

«ANNA FREUD VA COMBINAR L'INTERÈS PER LA PSICOANÀLISI AMB LA PEDAGOGIA. AMB LA PUBLICACIÓ DE LA SEVA OBRA SOBRE PSICOANÀLISI PER A NENS EL 1927, ES VA CONVERTIR EN L'ANALISTA MÉS RECONEGUDA DE VIENA EN AQUESTA ESPECIALITAT»

Un cop acabada la guerra, mentre que els que havien marxat podien tornar al país, Mercedes Rodrigo es va veure obligada a exiliar-se, encara que, segons Herrero (2003a i 2003b), no havia militat mai en cap partit polític. En un primer moment marxà a Bogotà (Colòmbia), on restà onze anys col·laborant en la posada en marxa dels primers programes de selecció d'estudiants universitaris. La creixent demanda de serveis psicotècnics va esdevenir, al 1947, en la constitució de l'Institut de Psicologia Aplicada de la Universitat Nacional, dirigit per Rodrigo. La seva tasca en la formació de psicòlegs permet que avui sigui considerada la pionera de la psicologia científica a Colòmbia, així com la pionera en el camp de la psicotècnia, fins i tot en diferents països de l'Amèrica del Sud.

Però aquest èxit no va evitar que després d'arribar al poder un govern conservador, al 1948, fos víctima d'acusacions contra «comunistes», un qualificatiu que els exiliats de la Segona República rebien sovint. Així, al 1950 (a l'edat de 59 anys) va afrontar un segon exili a Puerto Rico, on va reprendre de nou amb ganes i energia la seva activitat laboral. En aquest país, Rodrigo treballà com a professora d'educació a la universitat, ja que encara no existien els estudis de psicologia. A partir de 1955, va fer teràpies psicològiques a veterans nord-americans a la clínica privada de Julià de San Juan (Guil Bozal i Vera Gil, 2011).

El seu prestigi professional va fer que al 1958 fos nomenada presidenta de l'Associació de Psicologia de Puerto Rico. Uns anys abans de morir, el 1971, encara rebria un homenatge de la comunitat de psicòlegs de Colòmbia: el primer Premi Nacional de Psicologia de la Federació Colombiana de Psicologia.

■ COMENTARI FINAL: DONES I PSICOLOGIA

Fa més d'un segle que les dones se sentien atretes per l'estudi de la psicologia, des que es van començar a oferir cursos, doctorats i carreres especialitzades en aquest camp. Un cop formades com a psicòlogues, també volien formar part de la comunitat científica constituïda per societats científiques.

Una de les primeres fou l'Associació Americana de Psicologia (APA), que es va fundar el 1892. Contràriament al que passava en altres societats científiques com la de fisiologia, l'APA admetia pràcticament des de la seva fundació dones com a membres. L'any 1917 el sector femení formava un 13% de la llista de membres, una proporció més alta que en qualsevol altra societat científica americana. De la mateixa manera, destaca la quantitat de dones qualificades: el 1921 la proporció de dones doctorades en psicologia era més gran que en qualsevol altre camp científic (Scarborough, 1994; Valentine, 2005).

Això no vol dir que no hi hagués obstacles en la psicologia, sinó que hi havia un cert nombre de dones valentes, com les que hem mencionat aquí, que van aconseguir el suport necessari per fer carrera. Es tracta d'un context en el qual García Dauder (2010) parla de mecanismes d'exclusió i resistència. Moltes d'elles provenien de famílies de classe mitjana amb un alt nivell cultural. En general van rebre suport de la mare o del pare, els quals desitjaven una educació d'alt nivell per a la seva filla, encara que en aquell temps no fos habitual.

De gran rellevància semblen les estratègies adoptades per superar els obstacles que hem definit al començament. En primer lloc, crida l'atenció que cap de les dones que hem mencionat s'hagués casat. Es tractava de dones ambiciosos que, davant del dilema «família o carrera», clarament van considerar incompatible el matrimoni amb una carrera científica. Tal i com han mostrat algunes historiadores, el matrimoni o el fet de tenir fills significava un fre i fins i tot, en molts casos, un abandonament de la carrera acadèmica per part de la dona.

Es movien entre els dos extrems: d'una actitud de protesta desafiant a una complicitat submissa. Psicòlogues com Calkins es van atrevir a marcar clarament els límits fins on estaven disposades a seguir les regles del joc acadèmic, com quan va rebutjar el títol de doctora de segona categoria que se li va oferir com a consolació. Tal i com observa Valentine (2005), Edgell va adoptar una estratègia intermèdia denominada «Madame Curie», que es basava en una quieta però deliberada sobrequalificació, modèstia personal, molta autodisciplina i estoïcisme. Un altre factor que sens dubte la va ajudar, va ser la seva capacitat d'establir xarxes socials de suport, tant de professionals com de privades.

Mercedes Rodrigo va seguir un camí semblant tot dedicant-se a desenvolupar una tasca professional innovadora després d'haver rebut una formació de prestigi internacional a l'estranger. Va saber buscar-se aliats masculins i es va atrevir a assumir la responsabilitat i la càrrega de l'Institut de Psicotècnia quan el seu país passava per uns anys de crisi i guerra.

El cas d'Anna Freud va ser una mica diferent, ja que la seva carrera es va trobar totalment lligada a la reputació i al pensament del seu pare, encara que aviat va desenvolupar el seu propi camp d'especialització. A mesura que la salut del seu progenitor es va anar debilitant, va heretar el seu llegat i la seva posició dominant, al capdavant del grup de psicoanalistes a Viena.

De la mateixa manera que en el cas de la psicopedagoga espanyola, els esdeveniments polítics van trencar la seva trajectòria. A l'estranger, les dues dones, Anna Freud i Mercedes Rodrigo, van reprendre les seves activitats laborals, encara que amb serioses dificultats. Aquestes no van ser producte d'una discriminació sexista sinó conseqüència de l'exili, agreujat per una confrontació teòrica, en el primer cas, i per una acusació política, en el segon.

Les psicòlogues que hem vist es van especialitzar en àrees diverses com la psicologia experimental, en el cas d'Edgell; temes més filosòfics, en el cas de Calkins; la psicopedagogia i psicotècnia, per part de Mercedes Rodrigo, i la psicoanàlisi per a nens d'Anna Freud. Els àmbits d'especialització d'aquestes dones en general no gaudien d'una gran reputació científica entre la psicologia acadèmica dominant (nord-americana), de caire més empírica i basada, sobretot, en l'observació i el control de la conducta. Tot i així, al llarg de les seves vides totes van rebre un cert reconeixement de les societats professionals de psicologia. ☺

**«LES PSICÒLOGUES,
EN GENERAL, ES MOVIEEN
ENTRE ELS DOS EXTREMS:
D'UNA ACTITUD DE
PROTESTA DESAFIANT A UNA
COMPLICITAT SUBMISA»**

BIBLIOGRAFIA

- BOHAN, J., 1992. *Re-placing Women in Psychology: Readings Toward a More Inclusive History*. Kendall. Estats Units.
- FURUMOTO, L., 1980. «Mary Whiton Calkins (1863-1930)». *Psychology of Women Quarterly*, 5: 55-68. DOI: 10.1111/j.1471-6402.1981.tb01033.x
- GARCÍA DAUDER, S., 2010. «El olvido de las mujeres pioneras en la Historia de la Psicología». *Revista de Historia de la Psicología*, 31(4): 9-22.
- GUIL BOZAL, A. i S. VERA GIL, 2011. «Entre Europa y América latina: Mercedes Rodrigo, psicopedagoga pionera». *Revista de Historia de la Educación Latinoamericana*, 17 (13): 71-92.
- HERRERO, F., 2003a. «Mercedes Rodrigo (1891-1982): La primera psicóloga española». *Revista de Psicología General y Aplicada*, 56: 139-148.
- HERRERO, F., 2003b. *Mercedes Rodrigo: una pionera de psicología aplicada en España y Colombia*. Tesis doctoral (Facultad de Filosofía de la Universidad Complutense de Madrid).
- JOHNSTON, E. i A. JOHNSON, 2008. «Searching for the Second Generation of American Women Psychologists». *History of Psychology*, 11(1), 40-72. DOI: 10.1037/1093-4510.11.1.40
- RUSSO, N. F. i A. O'CONNELL, 1980. «Models From our Past: Psychology's Foremothers». *Psychology of Women Quarterly*, 5: 11-54.
- SCARABOROUGH, E., 1994. «Recognition for Women: the Problem of Linkage». In ADLER, H. i R. RIEBER. *Aspects of the History of Psychology in America (1892/1992)*. APA. Nova York.
- VALENTINE, E., 2005. *Beatrice Edgell: Pioneer Woman Psychologist*. Nova Science Publishers. Nova York.
- VOLKMAN, S. i H. LÜCK (eds.), 2002. *Bedeutende Psychologinnen: Biographien und Schriften*. Beltz. Weinheim (Alemanya).
- WILSON, D., 2003. «British Female Academics and Comparative Psychology: Attempts to Establish a Research Niche in the Early 20th Century». *History of Psychology*, 6(1): 89-109. DOI: 10.1037/1093-4510.6.1.89

Annette Mühlberger. Professora titular del Centre d'Història de la Ciència (CEHIC), Universitat Autònoma de Barcelona.